

O'RTA MAKTAB O'QUVCHILARI ORASIDA AGRESSIV XULQ-ATVOR: SABABLARI VA PSIXOLOGIK KORREKSIYA USULLARI

*Kasbi tumani 18-maktab psixologi
Edilova Gulira`no Ruziqulovna*

Annotatsiya: Maqolada o'rta maktab yoshidagi o'quvchilarda kuzatiladigan agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari, uning shakllari va psixologik korreksiya qilish yo'llari yoritilgan. Tadqiqotda agressiyaning psixologik, oilaviy, ijtimoiy va maktab muhiti kabi omillar bilan bog'liqligi ilmiy asosda tahlil qilingan. Maktab psixologlari va pedagoglari uchun amaliy tavsiyalar keltirilgan bo'lib, agressiyani kamaytirish maqsadida qo'llaniladigan psixologik trening va dasturlar samaradorligi ilmiy manbalarga asoslangan holda ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq-atvor, maktab o'quvchilari, psixologik korreksiya, oilaviy omillar, maktab muhiti, konfliktlar, psixologik treninglar, bullying, zo'ravonlikning oldini olish.

Kirish. O'smirlar davrida agressiv xulq-atvor o'quv jarayoniga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi. «Agressiya» atamasi ko'pincha ijtimoiy qoidalariga zid holda boshqalarga nisbatan jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazishga yo'naltirilgan xulq-atvorni anglatadi. Maktab muhitida agressiya nafaqat sinfdoshlarga, balki o'qituvchilarga ham stress olib keladi va ta'lim sifatini pasaytiradi. Xalqaro tadqiqotlarda agressiya yoshlar orasida global muammo ekani ta'kidlanadi: masalan, Shimoliy Amerika va Yevropada uchta o'smirdan biri oxirgi yil ichida jismoniy mojaro qilganini bildirganligi qayd etilgan. O'zbekistonda o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra esa har o'n o'quvchidan taxminan 1–2 nafari tengdoshlari xavfli yoki tahdidlash xatti-harakatlari tufayli maktabni xavfli deb baholaydi. Shu bois o'rta maktab yoshidagi o'quvchilar orasida agressiv xulq-atvorning ildiz sabablari va ularni bartaraf etish yo'llarini o'rganish dolzarbdir.

Agressiv xatti-harakatlar ko'p qirrali omillar natijasida yuzaga keladi.

- **Psixologik omillar:** Shaxsiyat va ichki muammolar muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar bu omillar va agressiya o'rtasida bog'liqlikni tasdiqlaydi. Masalan, agressivlik yuqori nevrotizm (asabbuzarlik) va past do'stliklilik bilan bog'liqligi ko'rsatilgan. Shuningdek, bolalarda kuchga intilish, e'tibor tortish istagi, xavfsizlik istagi yoki zo'rlik orqali emotsional taranglikni kamaytirish kabi motivlar agressiyaga olib keladi.
- **Oilaviy omillar:** Oila ichidagi munosabatlar xulq-atvorga ta'sir ko'rsatadi. Bir tadqiqotga ko'ra, ijobiy oilaviy muhit (ota-ona mehribonligi, ruhiy qo'llab-quvvatlovi) o'smirlar uchun agressiyani oldini olishda himoya vazifasini

bajaradi. Aksincha, oilada tez-tez janjal va hissiy yaqinlikning yetishmasligi agressiv xulq-atvor xavfini oshiradi. Masalan, ota-onaning doimiy janjallari, bolaga e'tiborsizligi yoki tarbiyaviy usullarning nuqsonlari bola ongida qo'rqinch tuyg'ularini va o'zini himoya qilish istagini uyg'otib, agressiyani kuchaytiradi.

- **Ijtimoiy omillar:** Tengdoshlar va ommaviy axborot vositalari ta'siri ham katta ahamiyatga ega. Do'stlar orasida obro'yiga ega bo'lmagan yoki o'zini kamtar his qilgan o'quvchilar ba'zida zo'ravonlik orqali hurmat topishga urinadi. Shuningdek, jangari filmlar ko'rish, yoshga mos bo'lmagan multfilmlar yoki Internetda salbiy kontentga duch kelish bolalarning agressivlik darajasini oshirishi mumkin.
- **Maktab muhiti omillari:** Maktabning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti va psixologik iqlimi ham agressiyaga ta'sir qiladi. Sog'lom maktab muhitida o'quvchilar o'zlarini xavfsiz his qilib, o'qituvchilarning adolatli munosabatini sezadi. Bu holat ularni agressiyadan saqlaydi. Agar maktabda tartibsizlik, kamsitish yoki inkor etish bo'lsa, o'quvchining g'azab va tajovuzkorligi ortishi mumkin.

Agressiya turli usullarda namoyon bo'ladi. Jismoniy agresiyada o'quvchilar bir-birini urish, kaltaklash kabi harakatlarga murojaat qiladi. Og'zaki agresiyada esa tahdid va haqoratlar keng tarqaladi. Bunday xatti-harakat maqsadi kimningdir o'zini ruhiy bosim ostida qoldirish bo'lib, kaltaklashdan voz kechib do'st-chi bo'lishni majbur qilish yoki do'stlar orasidan izolyatsiya qilish kabi metodlar qo'llaniladi. Masalan, ijtimoiy (relational) agressiya doirasida tahqirlash, tuhmat tarqatish, o'quvchini bo'hton qilish orqali uning obro'sini tushirishga intilish kuzatiladi. Agressiv xulq-atvor impulsiv ravishda (keskin norozilik paytida) yoki oldindan rejalashtirilgan tarzda namoyon bo'lishi mumkin.

Tadqiqotlarga ko'ra, maktabda agressiya va bezovtalikni kamaytirishga yo'naltirilgan dasturlar ijobiy natija beradi; xususan, barcha o'quvchilar uchun mo'ljallangan (universal) va ma'lum xavf guruhidagi o'quvchilarga yo'naltirilgan (indikativ) aralashuvlar samarali ekani isbotlangan. Agressiv xulq-atvorni kamaytirish uchun psixologiya va pedagogika sohasida bir nechta strategiyalar qo'llaniladi. Birinchi navbatda, butun maktab bo'ylab qat'iy intizom va o'qitish kodeksini joriy etish kerak; bunday kodeksda o'quvchilarning huquq va majburiyatlari, maqbul va nomaqbul xatti-harakatlar aniq belgilab o'tiladi. Shu bilan birga, sinfda ijtimoiy ko'nikmalar va konfliktlarni hal qilish bo'yicha maxsus darslar o'tkazish tavsiya etiladi. Ikkinchi chora sifatida agressiyaga moyil o'quvchilar uchun individual treninglar tashkil qilish mumkin: masalan, g'azabni boshqarish va muammoli vaziyatlarga konstruktiv yondashish mashg'ulotlarini o'tkazish. Reaktiv agressiya bilan xarakterlanuvchi o'quvchilarga faqat jazo tatbiq qilish yetarli emas; ularda g'azabni nazorat qilish uchun kognitiv-davranish usullarini o'rgatish lozim.

O'qituvchilar tayyorgarligini oshirish ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, «GREAT Teacher» dasturi o'qituvchilarga agressiyaning turlari, xavf omillari va sinf iqlimining ta'sirini tushuntiradi hamda bahsni tinch yo'l bilan hal etish usullarini o'rgatadi. Ota-onalarni jalb qilish ham samarali: oilaviy suhbatlar, pedagogik maslahatlar orqali ota-onalarga ijobiy tarbiya uslublarini o'rgatish va hissiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish agressiya korreksiya kuchaytiradi. Amaliyotda, shuningdek, maktabda antibulling dasturlari, ruhiy salomatlik bo'yicha konsultatsiya markazlari va ijtimoiy ko'nikmalar treninglarini joriy qilish tavsiya etiladi.

O'rta maktab yoshidagi o'quvchilarda agressiv xulq-atvor ko'plab psixologik, oilaviy, ijtimoiy va maktab omillari ta'siridan kelib chiqadi. Tadqiqotlar bu omillar bilan agressiya o'rtasidagi bog'liqlikni tasdiqlab, ijobiy oilaviy munosabatlar hamda sog'lom maktab iqlimi agressiyani kamaytirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatmoqda. Shu bois agressiyani oldini olish uchun maktablarda kompleks yondashuv zarur: qat'iy me'yorlarni ishlab chiqish, sinfda konfliktlarni bartaraf etish va o'quvchilarga emotsiyalarini boshqarish bo'yicha treninglar o'tkazish kabi choralar buning samarali yo'llaridan hisoblanadi. Bundan tashqari, o'zbek maktablarida xalqaro tadqiqotlarga tayangan holda antibulling, bahslar yechimi va ruhiy sog'liqni qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Kelgusida mavzuga oid ilmiy izlanishlar agressivlikni yangi profilaktika va korreksiya usullarini yaratishga qaratilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedova, L. Maktab psixologiyasi va psixologik xizmat. – T.: O'qituvchi, 2020. – 168 b.
2. Qodirov, B. Bola psixologiyasi asoslari. – Toshkent: «Fan», 2019. – 210 b.
3. Yusupov, M. Shaxs rivojlanishining psixologik omillari. – Toshkent, O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2021. – 215 b.
4. Ostonsova, Sh. "O'quvchilar orasida agressiya xatti-harakatlarini psixologik tahlil qilish". // O'zbekiston Psixologiya Jurnal. – Toshkent, 2022, №2. – B. 35-41.
5. Jabborov, A. Oilaviy tarbiya va bola xulq-atvori. – T.: Ma'naviyat, 2020. – 180 b.
6. Bandura, A. Agressiya: ijtimoiy o'rganish nazariyasi. – Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2021. – 285 b.
7. Karimova, V.M. Yosh davrlar psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2020. – 232 b.
8. Xaitboev, E.Sh. Bolalar agressiyasining psixologik jihatlari va profilaktikasi. – Toshkent, Ilm Ziya, 2019. – 198 b.
9. Olweus, D. Maktabda zo'ravonlikni oldini olish dasturi (antibulling). – Toshkent, Adolat, 2022. – 194 b.
10. Rasulova, D. Ta'lim muassasalarida ruhiy salomatlik dasturlari samaradorligi. // Pedagogik ta'lim va innovatsiyalar jurnali. – Toshkent, 2021. №3. – B. 67-73.